

**ZAMONAVIY GLOBALLASHUV JARAYONIDA MA’NAVIY QADRIYATLAR
MODERNIZATSIYASI VA IJTIMOYIY TARAQQIYOT DIALEKTIKASI**

Nurtulashev Mansur Jurabayevich,
*falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD),
University of Business and Science Toshkent filiali
Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrasida dotsenti
Email: [mansurglobal2442@mail.ru]*

Xalijonova Mavlyuda Raximjonovna,
University of Business and Science Toshkent filiali kurs magistranti

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy globallashuv sharoitida ma’naviy qadriyatlar modernizatsiyasi, ularning jamiyat rivojiga ta’siri hamda ijtimoiy taraqqiyot dialektikasi, globallashuv jarayonida inson ongi, ma’naviyatining konseptual asoslarini o‘zgarishi va oqibatlari tadqiq etilgan. Shuningdek, milliy ma’naviyatimizga tashqi va ichki tahdidlar mavjudligini, ularning har biri o‘ziga xos ko‘rinishda xavf solayotganligini ko‘rishimiz mumkinligi ko‘rsatib o‘tilgan.

Tayanch so‘zlar: globallashuv, tahdid, milliy ma’naviyat, ong, sog‘lom tafakkur, noosfera.

Аннотация. В статье рассматривается модернизация духовных ценностей в контексте современной глобализации, их влияние на развитие общества и диалектику социального развития, изменения в концептуальных основах человеческого сознания и духовности в процессе глобализации, а также их последствия. Показано также наличие внешних и внутренних угроз национальной духовности, каждая из которых представляет угрозу по своему.

Ключевые слова: глобализация, угроза, национальная духовность, сознание, здоровое мышление, ноосфера.

Abstract. The article examines the modernization of spiritual values in the context of modern globalization, their impact on the development of society and the dialectics of social development, changes in the conceptual foundations of human consciousness and spirituality in the process of globalization, and their consequences. It is also shown that there are external and internal threats to our national spirituality, each of which poses a threat in its own way.

Keywords: globalization, threat, national spirituality, consciousness, healthy thinking, noosphere.

Kirish. Milliy ma’naviyatimizga tahdidlar haqida mulohaza yuritganimizda, ham tashqi, ham ichki tahdidlarning mavjudligini, ularning har biri o‘ziga xos ko‘rinishda xavf solayotganligini ko‘rishimiz mumkin. Bugun milliy ma’naviyatni yemirishga qaratilgan tashqi tahdidlar sirasiga globallashuv, mafkuraviy hurujlar, narkotik moddalarning keng yoyilishi, odam savdosi va boshqalarni kiritish mumkin. Bunday tahdidlarni yuzaga keltirayotgan kuchlar bugungi kunda ma’naviyatga qarshi kurashda makkorlikning turli uslub va vositalaridan foydalanishni avj oldirmoqdalar. Ulardan foydalanishda o‘zlarida mavjud moddiy, texnik va texnologik imkoniyatlarni ishga solmoqdalar. Bu jarayonning tahlili shuni ko‘rsatmoqdaki, ularni jilovlashning imkoniyati qolmayotir. Tashqaridan qaraganda ular sezilmasa-da, amalda milliy ma’naviyatda kechayotgan jarayonlarda o‘z ifodasini topmoqda, ularning ongi,

dunyoqarashi, qalbi, «tani» va «qoniga» kirib, butun millatning botiniy va zohiriy qiyofasini egallamoqda [1]. N.Berdiyayev, M.Korpenko, N.Knyazeva, S.Otamurodov, M.Abdullayeva kabi taniqli olimlarning asarlari, globallashuv sharoitida inson ma'naviyatining o'zgarishi va oqibatlari mavzusiga oid adabiyotlarda asosan global integratsiya jarayonlarining shaxsiy va ijtimoiy qadriyatlarga ta'siri, milliy va umuminsoniy madaniyat uyg'unligi hamda ma'naviy-axloqiy inqiroz muammolari yoritiladi. Tadqiqotlarda G'arb va Sharq olimlarining falsafiy qarashlari, sotsiologik kuzatuvlar hamda zamonaviy jamiyatdagi ma'naviy transformatsiyalar tahlil qilinib, ularning ijobiy va salbiy oqibatlari ilmiy asosda baholanadi.

Muhokama va natijalar. Uchinchi ming yillik boshida yangi, klassikadan keyingi fan paydo bo'ldi, uning ob'ektlari tobora murakkab noturg'un bo'lmagan tizimlarga, shu jumladan beqaror jamiyatlarga aylanib bormoqda. Ushbu yangi ilmiy paradigmaning rolini talab qiladigan turli xil tabiatdagi murakkab tashkil etilgan tizimlardagi tartibsizlik va tartibsizlik o'rtasidagi munosabat tashkil etadi. Shu nuqtai-nazardan qaraganda, sinergetikada globallashuv jarayoni quyidagi g'oyalar orqali yaqqol namoyon bo'ladi:

- global ochiq tizim, atrof-muhit bilan materiya, energiya va axborot almashinuvini o'z-o'zini tashkillashtirish tamoyili nuqtai-nazardan baholash;
- entropik va entropik bo'lmagan global evolyusion tendensiyalar rivoji;
- tartibning asosiy sharti sifatida nomutanosiblik va beqarorlik;
- murakkab nochiziqli tizimlarning o'ziga xos tendensiyalari;
- o'zgarishi tizim dinamikasiga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadigan boshqaruv parametrlari;
- o'z-o'zini tashkil qilish tartibsizlikdan tartibga o'z-o'zidan o'tish jarayoni sifatida;
- tizimni o'zgaruvchan tashqi sharoitlarga moslashtirish va boshqalar shular jumlasidandir.

Shu nuqtai-nazardan qaraganda, sinergetik yondashuv ma'lum universal mexanizmlarni, o'zgarish prinsiplarini va ochiq chiziqli bo'lmagan tizimlarni o'z-o'zini tashkil qilishni izlashga qaratilgan. Sinergetika ijtimoiy fanlarning klassik paradigmasi g'oyalari va tamoyillaridan tubdan farq qiladi, bunda alohida e'tibor beqarorlik, ochiqlik, nomutanosiblik kabi evristik parametrlarga qaratiladi. Murakkab ochiq beqaror sosial tizimlar noozuq effektlarni, shu jumladan ijtimoiy bifurkasiyalarni namoyish etishga qodir. Ye.N. Knyazeva fikricha, «Beqarorlik, barqarorlik va dinamik rivojlanishning sharti bo'lishi ham mumkin. Nomuvozanatli, beqaror holatdagi sistemalgina spontan tarzda o'z-o'zini tashkillashtirish va rivojlantirishga qodir bo'ladilar. Barqarorlik va muvozanat holati evolyusiyaning so'nggi nuqtasidir, chunki sistema barqarorlik holatiga erishganidan so'ng unda muvozanat va turg'unlik holati

boshlanadi. Turgʻunlik esa sistemaning rivojlanish va taraqqiyotdan toʻxtab qolishiga va ichki yemirilishning boshlanishiga olib keladi»[2].

Shu bilan birga, har qanday tartib bir vaqtning oʻzida kompleks tarkibiy qismlarni tashkil etuvchi tarkibiy elementlarning erkinlik darajalarini cheklashdir. Zero, «Erkinlik – bu insonni tashqi tarafidan emas, balki ichki holati, ruhiga qarab taʼriflamoq yoki taʼrif bermoqni bildiradi. Insonning ruhiyati va maʼnaviyati haqiqiy erkinlikdir. Insonning mavjud ruhiyatini inkor qilish erkinlikni inkor qilishdir»[3].

«Insonni sinergetik nuqtai nazardan oʻrganish, uni falsafiy anglash, oldin klassik fan eʼtibor bermagan narsalarni tadqiq qilib, yangi kategoriya va yondashuvlarni kiritishga ularni oʻzgacha interpretasiya qilishga imkon beradi»[4]. Shunday qilib, bugungi kundagi inson ongining inqirozi bir tomondan, chiziqli tafakkurning cheklanganligi, ikkinchi tomondan, moddiy ehtiyojlarning maʼnaviyatdan, eʼtiqoddan, ruhiyatdan, ezgulik hissidan ustun oʻringa chiqishi (moddaparastlik ilmiy falsafasi) hozirgi davr maʼnaviy krizisining asosida yotadi. Ammo bu jarayon ham oʻz asosiga ega. Zero, «Yerdagi qiyin hayot insonni mutafakkirga emas, balki asosan kurashchiga aylantirdi, - deydi bu haqida rus olimi M.Karpenko»[5]. Ammo insoniyat bugungi kunda oʻzining tinimsiz kurashida meʼyorni yoʻqotdi. U avvalo tabiatni oʻz izmiga boʻysundirish uchun kurashdi, endilikda resurslar uchun oʻz qondoshlarini qirish taraddudiga tushdi. Bu kurash yaqin oʻtmishda asosan siyosiy amaliyotda yaqqol koʻzga tashlangan boʻlsa, endilikda, informasion ochiqlik sharoitida maʼnaviyat maydonida «Fikrga qarshi fikr, gʻoyaga qarshi gʻoya»[6] ommaviy kurash, keng maʼnodagi maʼnaviy inqiroz shaklida kuchli namoyon boʻlmoqda. Bular hammasi inson oqilonaligi naqadar ojizligini koʻrsatmoqda. Vaholanki, bu ojizlik, cheklanganlik insoniyatning katta qismi oʻz hayotining maʼnosini bila olmaganining oqibatidir. Shu boisdan ham «Men uni (tafakkurni) ruhiyatimizning biz tasavvur etgandan ancha kichik qismi boʻlsa kerak, deb oʻylab qoldim, – deydi amarikalik ruhshunos J.Jeyms ham. [7] – Zero, biz koʻp ishlarimizni ongsiz holda bajaramiz. Biz nimaniki avvalroq oʻrganib, oʻzlashtirib boʻlgan boʻlsak, keyinchalik uni oʻylab oʻtirmasdan bajaraveramiz. Faqat nomaʼlum bir nimaga duch kelib qolgan hollardagina aql ishga tushadi, lekin bunday hollar koʻp boʻlmaydi». Rus olimi M.Karpenko esa tabiatni boʻysundirish uchun «koʻp aql shart ham emas edi, - deydi, - axir kamdan-kam kishi, u ham boʻlsa faqat ahyonda qattiq zoʻriqib fikrlaganida oʻz miyasining atigi 3-5% dan kattaroq qismini ishlatadi»[8].

Hozirgi davrning koʻpchilik peshqadam olimlari oʻz ilmiy tadqiqotlarida buni tan olmoqdalar. Ular inson miyasining hali ishga tushirilmagan imkoniyatlari (rezervlari) borligi va bu insonda tafakkurdan yuqori qobiliyat mavjudligidan dalolat berishi, vaholanki u oʻz diqqatini faqat tabiatni oʻziga boʻysundirishga, uni jilovlab olishga safarbar etarkan, eng muhim narsani, yaʼni oʻzligini bilishda deyarli hech nimaga erishmaganini sezmayotgani haqidagi xulosaga keldilar. Shu maʼnoda hozirgi davr fani

va falsafasining yalpi krizisi sodir bo‘layotgani bejiz emas va bu krizis ayni shu bosqichga o‘tishga tayyorlovchi sharoit bo‘lishi mumkin. Lekin insoniyat hayotining barcha tomonlarini qamrab olgan global krizis bu imkoniyatning amalga oshuvi murakkabligini, global katastrofa xavfi kattalashayotgan davrda bu sharoit Yerdagi insoniyatning yoppasiga halokati sharoiti bo‘lishi ham mumkinligini ko‘rsatmoqda. Shu ma’noda biz hozir sinergetika fani ham bifurkasiya nuqtasi deb ko‘rsatayotgan davrda (ikki yo‘l – yo yangi evolyusiya pog‘onasiga ko‘tarilish, yoki halokat – orasida) yashab turgan bo‘lishimiz ehtimoli katta.

Shunday qilib, bu tartib tizimning omon qolishiga hissa qo‘shadi, lekin uni ma’lum darajadagi erkinlik darajasidan mahrum etadi. Ushbu ikkilanishning namoyon bo‘lishi sistema yanada buyurtma darajasining belgilanadigan jarayonlarga qo‘shilganda (hamkorlik jarayoni, globallashuv va boshqalar) kuchayadi. Ammo, o‘zini o‘zi tashkil etish kooperasiya jarayonidir, uning samarali namoyon bo‘lishi faqatgina erkinlik darajasi keng bo‘lgan tizimda juda ko‘p sonli elementlar mavjud bo‘lganda yuzaga keladi. Natijada, tizimlarning yanada kengroq yaxlitligi bilan integrasiyalashuvi oxir-oqibat yuqori darajadagi beqarorlik bilan tavsiflangan super tizimning shakllanishiga olib keladi, chunki ularning ichki tavsiflarini talab etadigan ichki erkinlik darajasi uni o‘zini yo‘q qilish tahdidini yuzaga keltiradi. Shuning uchun tizim qanchalik katta bo‘lsa, unda umumiy tartibni saqlab qolish uchun ko‘proq harakat talab etiladi. «Ma’naviyat: asosiy tushunchalar izohli lug‘ati»da esa, «Erkinlik, insonning jamiyat olididagi vazifani bajarishni erkin, ixtiyoriy tanlashidir, lekin erkinlik – bosh-boshdoqlik emas»[9], deb ta’riflangan.

Globallashuv sharoitida inson ongining konseptual asoslarini o‘zgarishi va oqibatlarini quyidagilar bilan asoslash mumkin:

- milliy iqtisodiyotlar esa yagona global iqtisodiy organizmning tarkibiy qismlariga aylanmoqda va o‘zgaruvchan dunyoda ularning istiqbollari bu tizimning qanchalik darajada rivojlanishi bilan belgilanadi;

- jahon iqtisodiyotini tashkil etishning milliy davlat shakli uni yangi shaklga o‘tkazish kabi murakkab jarayoni bilan ajralib turadi. Xalqaro iqtisodiy jarayonlar davlat tomonidan tartibga solinadigan, umuman boshqarib bo‘lmaydigan, milliy bo‘lmagan davlatlar tomonidan bir tomonlama, ikki tomonlama yoki ko‘p tomonlama tartibga solinadigan davlatlararo yoki ko‘proq samaraliroq tartibga solinadigan mamlakatlardan globallashuv yanada aniqroq ko‘rinishda namoyon bo‘ladi;

- davlatning tartibga solish funksiyalarining pasayishi, bundan buyon avvalgidek milliy iqtisodiyotni tashqi iqtisodiy ta’sirlardan himoya qila olmaydi. «Umumiy bozor» ko‘rinishidagi, masalan, Yevropa Ittifoqiga (YeI) aylantirilgan shakllarini o‘z ichiga qamrab oladi. Shu boisdan ham bugungi kunda transmilliy kapital jadal rivojlanmoqda;

- moliya sohasi (ayniqsa fond bozori) global miqyosga ega bo‘lmoqda. Bu iqtisodiy faoliyat sharoitlarini sezilarli darajada o‘zgartiradi. Kreditlar, qimmatli qog‘ozlar savdosi, valyuta operasialari ko‘rinishidagi kapitalning xalqaro harakati jahon savdosiga nisbatan deyarli 50 baravar yuqoriga ko‘tarildi. Moliya bozorlari, asosan, iqtisodiyotning real sektorida takror ishlab chiqarish jarayonlarini rivojlantirishdan tashqari ishlaydi.

Hayotga, insoniyat taraqqiyotiga sinergetik yondashuvni prezidentimiz Sh.Mirziyoevning mazkur quyidagi mulohazasida ham ko‘rishimiz mumkin: «Dunyoda hech qachon bir xil tong otgan emas». Mazkur ibora paydo bo‘lganidan buyon ming yillar o‘tdi. Bu butun koinot, tabiat va bashariyat doimiy o‘zgarishda, yangilanishda deganidir. Darhaqiqat, insoniyat ham ana shu azaliy qonuniyat asosida yashaydi va hayot kechiradi. Global ijtimoiy-madaniy o‘zgarishlarni o‘rganishda futuro-sinergetik modeldan foydalanishning o‘rni taraqqiyot va o‘zgarishlar mantig‘ini kompleks qamrab olishni taqozo qiladi.

Xulosa va takliflar. Birinchidan, globallashuv sharoitida inson ma’naviyati turli madaniyatlar va qadriyatlar almashinuvi jarayonida sezilarli darajada o‘zgaradi. Milliy va umuminsoniy qadriyatlar o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir jamiyat ma’naviy muhitida yangicha yo‘nalishlar paydo bo‘lishiga olib keladi. Shu jarayonda ayrim qadriyatlarning qadrsizlanishi yoki ularning moslashuvi kuzatiladi. Bu esa ma’naviyatning zamon talablari bilan uyg‘unlashishini ta’minlasa-da, barqarorlikka tahdid soluvchi omillarni ham yuzaga keltiradi. Ikkinchidan, globallashuv insonning dunyoqarashini kengaytirib, erkinlik va individual tanlov imkoniyatlarini oshiradi. Shu bilan birga, umumiylikka intilish natijasida milliy o‘zlikning yo‘qolish xavfi ham yuzaga keladi. Ma’naviy qadriyatlarga nisbatan kosmopolit yondashuv kuchayib, an’anaviy urf-odatlariga befarqlik paydo bo‘lishi mumkin. Shuning uchun globallashuv jarayonida ma’naviy qadriyatlarni himoya qilish va ularni yangicha mazmun bilan boyitish zarur bo‘ladi.

Uchinchidan, globallashuv sharoitida ommaviy madaniyatning keng tarqalishi inson ma’naviyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Ayniqsa, axborot texnologiyalari vositasida tarqalayotgan g‘oyalar yoshlarning ma’naviy qarashlariga kuchli ta’sir qiladi. Bu holat jamiyatda axloqiy individualizm, iste’molchilik kayfiyatining ortishi kabi oqibatlarni yuzaga keltiradi. Shu bois milliy madaniyat va ta’lim tizimi orqali ijobiy qadriyatlarni mustahkamlash masalasi dolzarbdir.

To‘rtinchidan, globallashuvning ijobiy tomonlari sifatida insoniyatning intellektual salohiyatining oshishi, ilmiy va madaniy aloqalarning kuchayishi qayd etiladi. Bu esa ma’naviy boyish, turli xalqlarning madaniy merosidan bahramand bo‘lish imkoniyatini beradi. Shu jarayonlar orqali inson ma’naviyati yanada rang-barang va boyib boradi. Biroq ijobiy imkoniyatlardan samarali foydalanish uchun milliy qadriyatlarni asrab-avaylash va ular asosida yangi g‘oyalar yaratish muhimdir.

Beshinchidan, globallashuvning ma'naviy oqibatlarini ikki tomonlama xarakterga ega: u bir tomondan yangilik va taraqqiyotga yo'l ochsa, boshqa tomondan ma'naviy tahdidlarni ham keltirib chiqaradi. Shu sababli inson ma'naviyatini o'rganishda ijtimoiy-falsafiy yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Insoniyat kelajagi milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligi asosida shakllanishi lozim. Bu uyg'unlik globallashuv jarayonlarida ma'naviy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Ushbu mavzuni o'rganish va amaliyotda qo'llash uchun quyidagi amaliy takliflarni ilgari suramiz:

- Milliy qadriyatlarni mustahkamlash: Ta'lim tizimida milliy ma'naviy meros, urf-odat va axloqiy tamoyillarni keng targ'ib qilish orqali globallashuvning salbiy ta'siriga qarshi immunitet shakllantirish.

- Axborot madaniyatini rivojlantirish: Internet va ommaviy axborot vositalaridan ongli va tanqidiy foydalanish ko'nikmalarini yoshlar ongiga singdirish, zararli g'oyalardan himoyalaniшни ta'minlash.

- Madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish: Turli millat va xalqlar qadriyatlarini o'rganish, ular bilan ijobiy muloqot qilish orqali tolerantlik va diniy bag'rikenglikni kuchaytirish.

- Ommaviy madaniyatga muqobil mahsulotlar yaratish: Milliy kino, teatr, adabiyot va raqamli kontentni rivojlantirib, yoshlar ongida milliy ma'naviy qadriyatlarga qiziqishni oshirish.

- Davlat va jamoat hamkorligini kuchaytirish: Globallashuv jarayonida ma'naviy xavfsizlikni ta'minlash uchun davlat siyosati, ilmiy tadqiqotlar va fuqarolik jamiyati tashabbuslarini uyg'unlashtirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Отамуродов С. Глобаллашув ва миллий-маънавий хавфсизлик. – Тошкент, «Ўзбекистон» НМИУ, 2013 й. – 265 б.
2. Князева Е.Н. Мыслить синергетически – значить мыслить диалектически// Актуальные вопросы диалектики. – М.: 2000. – С. 113.
3. Бердяев Н.А. Царство духа и царство Кесаря// Судьба России. – М.: Писатель, 1990. – С. 283.
4. Абдуллаева М.Н, Синергетика – Новые возможности познания и действия// Синергетиканинг табиий-илмий ва фалсафий муаммолари: илмий-назарий семинар. Илмий мақолалар тўплами. – НамДУ, 2009. – 29 б.
5. Карпенко М. Вселенная разумная. – М.:1992. – Б. 11.
6. Каримов И.А. Юксак маънавият – энгилмас куч.- Тошкент: Маънавият, 2008. – Б. 119.
7. Карпенко М.Вселенная Разумная. - М.: Прогресс, 1980. – С. 11.
8. Маънавият: асосий тушунчалар изохди луғати. – Тошкент: Фафур Ғулом номидаги НМИУ, 2013. – 381 б.
9. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Тошкент: Ўзбекистон нашриёти, 2021. –Б. 5.